

NOVE-STARE REPREZENTACIJE OTROK IN OTROŠTVA: DEKONSTRUKCIJA "PROTEKTIVNEGA" OTROŠTVA¹

Povzetek. Članek prikazuje, kako se v sodobnosti reproducirajo reprezentacije otroštva, kakršne so nam znane iz preteklosti. Na podlagi analize javne razprave iz let 2000-2002 o zakonu o umetnem oplojevanju pokaže, da se otrok tudi v sodobnosti še vedno konstituira pretežno kot lastnina odraslega, kar smo očitali patriarhatu. Članek še zlasti kritično obravnava t.i. liberalno argumentacijo v razpravi, ki lastništva otroka ni problematizirala, pač pa je zahtevala zgolj njegovo razširitev na ostale segmente odrasle populacije, ki jim otrok tradicionalno ni pripadal (predvsem ženske, homoseksualce in telesno hendikepirane ljudi). Skozi to optiko članek problematizira tudi protektivno otroštvo kot prevladujoči sodobni družbeni konstrukt otroštva ter koncepta otrokovih pravic in potreb.

Ključni pojmi: reprezentacija, otroštvo, umetna oploditev, protektivno otroštvo, družbena konstrukcija otroštva, otrokove pravice, otrokove potrebe.

Javna razprava iz let 2000 do 2002 o "oploditvi samskih žensk", ki se je sprožila ob noveli zakona o zdravljenju neplodnosti in postopkih oploditve z biomedicinsko pomočjo (OBMP) ter referendumu, ki je sledil, se je v zadnjem letu po njenem zaključku v liberalnih krogih spremenila v neke vrste citat. Z njim se dokazuje (neo)patriarhalni poskus omejevanja žensk prek normiranja in sankcioniranja reprodukcije (npr. Kanduč, 2002: 66;² Švab 2002: 75; Drglin 2002: 95-107), pa tudi razširjenost predsodkov do homoseksualnih (npr. Greif 2002: 109), invalidnih in samskih žensk. Najdemo lahko kar nekaj strokovnih del, ki so se ukvarjala s pozicijo, vlogo in reprezentacijami žensk v tej razpravi. Zanimivo je, da niti eno od njih

* Marija Zidar, diplomirana novinarka in anglistka, študentka podiplomskega študija sociologije vsakdanjega življenja na Fakulteti za družbene vede, Univerza v Ljubljani.

¹ Naloga je skrajšana in dopolnjena različica praktičnega dela diplomske naloge z naslovom *Oris družbene konstrukcije otroštva na Slovenskem* (Ljubljana, 2002).

² Kanduč tudi meni, da je "slovenski referendum pokazal, da imajo po večinskem mnenju javnosti interesi (dejanski ali dozdevni) otroka večjo težo kakor 'pravica do otroka'" (Kanduč, 2002: 66). Vendar pravzaprav ne gre za večinsko uresničevanje otrokovih interesov, pač pa povečano sklicevanje nanje. Retorika sklicevanja na otrokove pravice in potrebe nima prav nič skupnega z njihovo realizacijo. Poleg tega so omenjeni koncepti, kot pojasnjujemo v nadaljevanju, že sami po sebi konstrukti.

sistematično ne analizira vloge otrok in otroštva v njej na podoben način. Sklicevanje na otroka in njegove pravice je v razpravi delno kritizirala stran, ki je novelo zagovarjala, vendar le v povezavi z reprezentacijami žensk (oziroma ženskosti, materinstva, ženske spolne vloge ipd.), pri čemer so uporabljali krožni argument, da so se s sklicevanjem na otrokove pravice zgolj kratile pravice žensk (kar pa je, če pomislimo, ravno tako sklicevanje na te koncepte).

Pričujoči članek je analiza reprezentacij (Hall, 1996) otroštva v tej razpravi, pri čemer velja poudariti, da ne gre za ponovno preizpraševanje referendumskih vprašanj (po moje torej ni vprašanje, kdo ima do česa pravico, ampak, na primer, kaj uporaba koncepta pravic artikulira). Analizirani vzorec zajema prek 160 novinarskih prispevkov, ki se nanašajo na Zakon o zdravljenju neplodnosti, in enako število prispevkov v zvezi z referendumom o zakonski noveli. V izbor sem vključila tudi pisma bralcev. Analizirani vzorec tako skupaj šteje prek 400 člankov, zbranih iz slovenskih tiskanih medijev (dnevnikov, tednikov in mesečnikov, tako časopisov kot revij) v letih 2000 do 2002. V nekaterih primerih se je zgodilo, da je bil članek relevanten tako za dokumentacijo o zakonu kot za dokumentacijo o referendumu, zato je bil vključen v obe.

Pri analizi sem se osredotočila na problematične plati liberalne argumentacije v razpravi, saj menim, da je bila konservativna argumentacija, vsaj v liberalno usmerjeni strokovni publicistiki, že zadosti obdelana.³ Tega ne bi mogli trditi za liberalne argumentacije, ki pogosto že zaradi samega imena ostajajo popolnoma izven kritike in nedotakljive. V članku uvodoma prikažem zgodovinski oris konstrukcije otroštva in opišem sodobni konstrukt tako imenovanega protektivnega otroštva. Temeljno kritiko ter dekonstrukcijo tega koncepta predstavljam skozi analizo referendumске razprave. V slednji sem določila štiri diskurzivne vizije razprave (zgodbo "spopad liberalne in konservativne usmeritve"; zgodbo "ogrožanje državljanskih in človekovih pravic"; zgodbo "diskriminacija marginaliziranih družbenih skupin in življenjskih stilov" ter zgodbo "spopad spolov na bojnem polju otroštva") in očrtala reprezentacije otroka v vsaki od njih. V nadaljevanju se podrobneje posvečam kritiki liberalne argumentacije in ugotavljam, na kakšen način se v sodobnosti reproducirajo stare reprezentacije otroštva, ki so zaradi sodobne

³ V nadaljevanju uporabljam izraza "liberalna" in "konservativna" argumentacija. Subjekti teh konceptov so bili avtorji analiziranih člankov sami, ki so se v tej izjemno polarizirani razpravi večinoma sami opredelili, navadno izrecno za zagovornike ali "liberalnega" ali "konservativnega" stališča. Oba izraza v tekstu zgolj podvajam, kar pa še ne pomeni, da se z zdravorazumskimi opredelitvami liberalnega kot naprednega in konservativnega kot nazadnjaškega v tem primeru strinjam. Nasprotno: v analizi poudarjam, da so bile te konotacije zavajajoče (argumenti "liberalne" strani so bili pogosto arhaični in so podvajali stare reprezentacije otroštva).

javne retorike "protektivnega otroštva" in vseh idealov, ki jih ta koncept vsebuje, vsaj načeloma nesprijemljive.⁴

Otroštvo kot družbeni konstrukt

V sodobnem družboslovju otroštvo - podobno kot rasa, spol ali nekatera druga starostna obdobja, denimo mladost - velja za družbeni konstrukt, ki je zgodovinsko in kulturno variabilen, zaradi česar sta vprašljiva tako njegova "biološka določenost kot (kulturna) univerzalnost" (Rener, 2000: 208)⁵ oziroma kot pojem, ki je, s termini Bergerja in Luckmanna (1967), "objektiviziran, institucionaliziran, legitimiziran" in navsezadnje tudi ponotranjen. Kakršna koli misel na kulturno ali zgodovinsko univerzalnost otroštva se poruši takoj, ko si zgolj informativno pogledamo različne opredelitve otroka in otroštva skozi čas.

Danes se za opredelitev otroštva upošteva Konvencija o otrokovih pravicah iz leta 1989, ki otroka v prvem členu definira kot človeško bitje, mlajše od osemnajstih let, razen če zakon, ki se uporablja za otroka, določa, da se polnoletnost doseže že prej. Otrok tudi ni pravni subjekt. Zanj veljajo posebna zakonska določila in posebna sodna obravnava, saj vanj običajni kazenski postopek v primeru dejanja, ki bi bilo sicer pri polnoletni osebi kaznivo, ne more poseči. Prav tako otrok ni politični subjekt, saj nima volilne pravice. Otrok velja za neoblikovano, nedoraslo, "nedolžno" bitje, ki je še v procesu obveznega šolanja, ki ni formalno sposobno prevzemanja odgovornosti za svoja dejanja, in za katerega vsaj de iure velja, da ga je potrebno predvsem zaščititi. V sodobnosti je otroštvo sfera zaščitenosti in nedolžnosti, ločenosti od politične sfere, javne sfere in od dela. Vse te pojme združujemo pod izrazom "protektivno otroštvo", ki je danes prevladujoči družbeni konstrukt v zahodnih kulturah. Konstrukcije otroka in otroštva skozi čas in v različnih kulturnih okoljih so tako številne, heterogene in raznolike, da bi pravzaprav morali govoriti o različnih konstrukcijah otroštev in ne otroštva. Avtorji zbornika *Childhood Studies* (Mills, 2000) na primer razlikujejo med šestimi različnimi konstrukcijami oziroma reprezentacijami otroštva in otrok: otroci kot nedolžnimi bitji,

⁴ Referendumske diskurze bi načeloma lahko razdelili v tri diskurzivne režime: diskurz politike, diskurz stroke ter vox pop diskurz oziroma "glas ljudstva". Vsi ti diskurzi seveda niso bili na isti hierarhični ravni; primat je imel diskurz politike, ki je temo sploh definiral kot nacionalno substančno in jo uvrstil na javno agendo; stroke se je v razpravo prek medijev vključila druga, in sicer bodisi v obliki 'prisvojenega ali zunanjega glasu' (Hartley), ki v funkciji citata legitimira diskurzivno vitzijo posameznega medija, bodisi v obliki pism bralcev in podobnih prispevkov, ki so blizu vox pop diskurzu. Definicija realnosti ("za kaj gre", "v čem je problem") in argumenti, ki sta jih proizvajala prva dva režima, so se reproducirali v vox pop diskurzu, ki se je izražal pretežno skozi pisma bralcev in ankete. Ker me zanimajo predvsem posamezne diskurzivne vizije (definicije problema oziroma "realnosti") ter vloga otroka v njih, pri čemer je bilo pri vseh treh režimih zaslediti podvajanja enakih argumentacij (vse argumentacije, ki jih bom obravnavala, lahko najdemo v vseh treh režimih), diskurzivnih režimov v nadaljevanju ne bom posebej ločevala.

⁵ Otrok je bil prej predmet sociološkega preučevanja le v okviru drugih institucij, kot sta šola in družina. Šele v zadnjem desetletju se pojavlja kot samostojni predmet preučevanja (Corsaro, 1997).

kot vajenci, kot osebami samimi po sebi, kot člani posebne skupine, kot ranljivimi bitji in otroci kot živalmi.⁶

Kako je prišlo do opredelitve otroka, kakršno poznamo v sodobnosti, ko pa v pogled v etimološki izvor izraza "otrok" razkriva povsem drug pomen, kot bi ga pričakovali? Ali slovenska beseda otrok izhaja iz korena, ki bi pomenil nedolžnost in neoblikovanost oziroma izražal to potrebo po zaščiti? Kajpada ne. Beseda otrok je pri slovanskih narodih skozi dolga stoletja pomenila predvsem delovno silo, služabnika, tlačana, paža, hlapca in celo sužnja (Puhar, 1982: 107). Otroštvo kot od odraslosti ločena sfera je relativno nov koncept, ki ga evropski srednji vek sploh ni poznal, medtem ko se je ponekod na Slovenskem, predvsem v kmečkem okolju, nerazlikovanje med sfero odraslosti in otroštva obdržalo še vse 19. stoletje. Kljub temu, da gre za socialnozgodovinsko analizo, se tudi večina družbenokonstruktivističnih perspektiv otroštva opira na temeljno delo Philippa Arièsa *Otrok in družinsko življenje v starem režimu* (1991), ki je prvi opozoril na vlogo predvsem šole, nato pa tudi družine, pri oblikovanju tega, kar sam imenuje "novo občutje otroštva".⁷ Kot pravi, so sodobno starostno razlikovanje namreč proizvedli prav šolski razredi.⁸

Srednjeveška šola starostnega razlikovanja ni poznala. Idejo razreda, classis, ki je sicer znana že od Kvintilijana dalje, so v evropsko šolstvo ponovno uvedli šele humanisti v 15. stoletju, za njimi pa jezuiti (1598-1772). "Nastanek" sodobnega konstrukta protektivnega otroštva je pripisati vzajemnemu delovanju predvsem institucij Družine, Šole in Zakonodaje, in vzporednim diskurzom o otrocih in otroštvi, ki so jih le-te proizvajale (pedagogika in didaktika na primer nastaneta zaradi potreb množičnega šolanja). Šola je otroka definirala kot manko odraslega, pri čemer naj bi mu pri njegovem oblikovanju v odraslega človeka in državljana še najbolj manjkala vednost, ki jo pridobi v aparatu Šole (Laporte, 1992). Kazensko pravo je ustvarilo danes zdravorazumsko razlikovanje med mladoletnimi in polnoletnimi.⁹ Novo, sodobno občutje otroštva se je obenem lahko porajalo šele znotraj

⁶ *Napravili so tudi sezname različnih reprezentacij otroštva, ki so jih našli pri avtorjih nekaj ključnih del o otroštvu, ki so izšla v zadnjem desetletju: Bentonu, 1996, Brownu, 1996, Hendricku, 1990 in Jenksu, 1996. Jenks, na primer, je določil naslednje kategorije: "otrok kot divjak", "naravni otrok", "družbeni otrok", "dionizični otrok" in "apolinični otrok" (Mills, 2000: 29-32).*

⁷ *Ariès sicer pogosto nekonistentno govori tudi o "odkritju" otroštva (oziroma odkritju novega občutja otroštva), kar je esencialistična, in ne konstruktivistična perspektiva.*

⁸ *Velja opozoriti na pogosto spregledano dejstvo, da Ariès svoje teze o novem občutju otroštva ni izpeljal zgolj na podlagi sekundarnih virov (predvsem na podlagi likovne umetnosti). Tako Ariès namreč pogosto zmotno interpretirajo in citirajo. Ariès je vlogi šole pri nastanku otroštva odmeril celo natančno polovico dela. Razlog za nepoučene kritike je iskati v tem, da so izdaje v številnih jeziki (francoska, angleška, srbska) navadno skrajšane ravno v tem delu, kjer Ariès govori o šoli. Kot v svoji spremni besedi k Arièsovemu delu opozarja Baskar (v Ariès, 1991: 512), je na pomembno Arièsovo ugotovitev, da so sodobno starostno razlikovanje proizvedli prav šolski razredi, prvi opozoril Flandrin.*

⁹ *Ta ločnica se je oblikovala šele "kot učinek konstituiranja občega pravnega subjekta" (Salecl, 1991: 27). Sodstvo je izvzelo otroke iz kazenske odgovornosti, za mladoletnike pa konec 19. stoletja ustanovilo posebno mladoletniško sodstvo, ki ga je motivirala predvsem tedanja usmerjenost v prevzgojo in poboljšanje. Ta usmerjenost se v sodobnosti ni obnesla, saj se vrača tendenca uvajanja prvih "pravega" kazenskega sodstva, uvajanja punitivnih sankcij ipd. (Skaberne, 1966: 204). Šelihova (2002: 200) ugotavlja, da je kazensko pravo za mladoletnike in posebno sodstvo zanj predstavljalo "neke vrste eksperiment ali 'izvidnico' za kazensko pravo za mladoletnike", obenem pa poskrbelo za "pomiritev vesti univerzalnega dominantnega družbenega sloja, namreč odraslih" (ibid.).*

spremenjene Družine¹⁰ z vsemi njenimi novimi atributi zasebnosti, intimnosti, ločenosti od produkcije in javnega življenja, zagotavljanjem afektivne funkcije in domačnosti, kar so bili vse ideali šele meščanske družine (drugi tipi družin, na primer kmečke družine, družine podeželskih delavcev na domu ali rokodelske družine so poznale drugačne reprezentacije otroštva; Seider, 1998). Skozi te institucije in diskurze se je poprej neznana ločnica med obema svetovoma naturalizirala in objektivizirala ter postala zdravorazumska.¹¹

Protektivno otroštvo in referendumsko razprava o "oploditvi samskih žensk" (2000-2002)

A celo konstruktivistične perspektive, ki odklanjajo vsakršno univerzalnost otroštva, se le poredkoma kritično ustavljajo ob sodobnem, tako imenovanem "protektivnem" (Švab, 2001) konstruktu otroštva. Nasprotno, splošno razširjeno je (zdravorazumsko) prepričanje, da je prav zahodno pojmovanje otroštva njegova najbolj izpopolnjena in humana oblika. Podatki o bednem položaju te družbene skupine v preteklosti - kadar se te iste preteklosti seveda ne idealizira - se uporabljajo zgolj v podkrepitev teze, da otrokom "še nikoli ni šlo bolje". "Šele" meščanska družba naj bi "odkrila" otrokovo specifično naravo in otroštvo ter jo počasi razširila na ostale družbene segmente (Ariès, 1991; deMause, 1974), šele razvoj znanosti in medicine v moderni družbi naj bi omogočil padec smrtnosti otrok in dojenčkov in njihovo boljše nego, šele moderna družba naj bi omogočila razvoj "pravil" materinskih oziroma starševskih čustev do otrok in odpravila njihovo zanemarjanje, šele sodobna družba naj bi odkrila večje "čustveno investiranje v otroka" (Newman, 1997: 112) - če omenimo le nekatere predstave o sodobnem otroštvu kot vrhu (ali pa vsaj skorajda vrhu) evlucijskega razvoja, od zanemarjanja in zlorab k sodobnemu zaščitniškemu in ljubečemu odnosu do otrok. Vse skupaj se sliši kot nekakšna bleščeča zgodba o uspehu, ko smo po dolgi in trnovi poti otroštva prav mi (zahodnjaki) poskrbeli za njegovo lepšo prihodnost. Te domneve o sodobnem idealnem otroštvu ne stojijo same na sebi, brez konteksta, pač pa se umeščajo v neke druge, širše mitologije: v evropocentrizem, z njim pa tudi v evolucionistično tezo kontinuiranega napredka, pri otroštvu pa še poseben "odraslocentrizem"

¹⁰ Eden številnih avtorjev, ki opozarjajo na problematiko obravnave pluralnosti družine, je Kanduč (1997: 275), ki meni, da si "kaže zastaviti vprašanje, ali je sploh smiselno govoriti o družini v ednini ali celo, in ekstremis, z veliko začetnico." Vendar veliko začetnico uporabljamo za označevanje meščanskega ideala družine, v katerem se porodi (prav tako ideal) protektivnega otroštva, medtem ko Kanduč govori o pluralnih oblikah "družin" v sodobnosti (oziroma, kot pravi sam, "modernem, poznomodernem ali že kar postmodernem svetu"). V konstruktivistični perspektivi "Družina" torej nikoli ni obstajala kot idealni tip, univerzalni in nespremenljivi monolit oziroma homogena oblika, pač pa, nasprotno, poznamo njene številne in nadvse različne funkcionalne oblike.

¹¹ Velja omeniti, da je - podobno kot se je v feministični literaturi poznega drugega vala zgodilo z monolitnim ženskim subjektom - danes tudi enotni subjekt otroka dekonstruiran (niso si vsi otroci med seboj enaki v atributih otroštva - stopnji izolacije, (moralne) zaščitenosti, odsotnosti s sfere dela ipd.).

(Qvortrup v Pavlovič, 1995: 309).¹² Parazitiranje na takšnih, mnogo večjih oziroma kar vseobsegajočih mitih omogoča manjšim mitom, kakršno je otroštvo, zakoreninjenost in bohotenje. Dokler obstaja takšna predstava o zahodnem otroštvu, je vsak podatek, ki ne spada vanjo, ogrožujoč in vzbudi radikalne odzive v nasprotno smer, včasih celo pravo moralno paniko.¹³ Vsako novo medijsko razkritje ali nasilja nad otroci ali pa nasilja samih otrok povzroči v prvem primeru vdor v iluzijo linearnega razvoja otroštva (sodobno otroštvo naj bi bilo najboljše doslej), v drugem pa v iluzijo o otroški nedolžnosti. V obeh primerih je reakcija šok, zato se znova in znova v grozi "odkrivajo" stara dejstva o "naraščanju": ali "narašča" število vsakovrstnih zlorab otrok ali pa "narašča" obseg otroške delinkvence.¹⁴

Postmoderni koncept protektivnega otroštva naj bi torej pomenil blaginjo otrok v smislu slogana "le najboljše je dovolj dobro". Definicijo in štiri temeljne implikacije postmodernega protektivnega otroštva povzemamo po Švab (2001: 136): 1. v postmodernosti postaja koncept otroka pomembno mesto realokacije diskurzov, povezanih z ohranjanjem in varovanjem družbenih vezi, stabilnostjo in integracijo; 2. v postmodernosti so otroci percipirani (vsaj na diskurzivni ravni) kot individuumi, katerih avtonomijo je treba varovati in ohranjati; 3. postmodernost vključuje povečan nadzor nad otroci; 4. v postmodernosti otrok ostaja v odvisnosti, faza odvisnosti (LAT faza) pa se vse bolj podaljšuje.

Problematične so vse štiri točke. Prva pomeni, da koncept Otroka v sodobnosti deluje kot "družbeno kohezivno vezivo", ki nadomešča predmoderna oziroma moderna koncepta Naroda in Vere. Protekcionizem pod drugo točko je sporen, saj kot smo omenili v uvodnem poglavju, da največkrat varuje le odrasle. Povečan nadzor nad otroci problematizira Švabova sama, ko pravi, da "/b/olj ko se večja 'navidezna' otroška avtonomija, bolj se ustvarjajo nove oblike in načini nadzora" (ibid. 142). (Tu bi poleg skritih mehanizmov nadzora, ki jih pozna permisivnost, lahko omenili tudi "novi behaviorizem" (Salecl, 1991: 93) oziroma discipliniranje "nemirnih" učencev prek diagnoz hiperaktivnosti in njihovo ukrotitev s psihofarmaki, kakršen je ritalin.) Zadnja, četrta točka, je v strokovni literaturi še najpogostejše problematizirana. Švabova sicer priznava očitno dejstvo, da si ti procesi nasprotujejo, a zaključuje, da so "pravzaprav komplementarni" in zaključi, da je njihovo

¹² Ko govorimo o evropocentrizmu, s tem mislimo na "obče prepričanje razsvetljencev o tem, da je prav tista stopnja zgodovinskega razvoja, ki so jo dosegle zahodne družbe, najvišja" (po merilu razvoja racionalnega mišljenja) (Godina, 1998: 37).

¹³ Antipod idile, namreč tezo, da naj bi to "nekoč" idilično, nedolžno otroštvo "danes" razpadalo, se degeneriralo, izginjalo, lahko razberemo že iz naslovov nekaterih knjig o otroštvu, ki so izšle v zadnjih dveh desetletjih: *The Death of Innocence (Smrt nedolžnosti, Janus, 1981)*; *The Erosion of Childhood (Razpad otroštva, Polakow, 1983)*; *The Disappearance of Childhood (Izginevanje otroštva, Postman, 1983)*; *The Erosion of Childhood (Razpad otroštva, Rose, 1991)*; *The Rise and Fall of Childhood (Vzpon in zaton otroštva, Somerville, 1982)*; *Children Without Childhood (Otroci brez otroštva, Winn, 1984)* (po Mills, 2000: 14).

¹⁴ Ker je realno stopnjo zločina in delinkvence težko meriti, se meri število prijav, kriminoloških, policijskih in pravnih obravnav, obravnav socialne službe in podobno, danes pa tudi medijska moralna panika, kar pa je lahko le odraz večje pozornosti na te pojave. Zato se znajdemo v začaranem krogu, ko večja pozornost na določene pojave, ki je posledica zloma iluzije oziroma mita, "potrdi" njihovo domnevno povečanje.

bistvo v resnici "zagotoviti čim boljše pogoje otroške eksistence in blaginje" (Švab, 2001: 136).

Še najbolj sistematično kritiko je "protektivno" otroštvo doslej doživelo v medijskih študijah. Posamezni avtorji (npr. Barker 1997) so še zlasti v razpravah o medijskih učinkih poudarjali, da takšen pokroviteljski diskurz sploh ne govori o pravih, živih otrocih, pač pa o konceptu otroštva (ibid.: 5). Po popularnem prepričanju, ki ga Barker in sodelavci v svoji knjigi skušajo dekonstruirati, in katerega katalizator so bile vedno elite, naj bi mediji imeli neposreden, posnemovalen in tako rekoč behaviorističen učinek predvsem na "druge" skupine in kategorije družbe: na ženske, nižje družbene sloje in - otroke. Nikoli pa na same elite, ki so ta diskurz o posnemovalnih učinkih proizvajale.

Te dominantne ideološke predpostavke o otroštvu otroke opredeljujejo "pretežno v smislu tega, kar naj bi jim manjkalo - torej v smislu njihove nesposobnosti (ali nepripravljenosti), da bi se podredili normam odraslih" (Buckingham: v Barker, 1997: 33). Medtem ko je ta manko sicer mogoče razumeti kot nekaj pozitivnega, "kot obliko nedolžnosti, odsotnosti prekanjenosti ali ponarejenosti, otroškega šarma", so takšne formulacije "pogosto zgolj pokroviteljske." (ibid.) Odrasli torej v resnici ne ščitijo otrok samih, saj so le-ti bistveno kompleksnejša bitja, kot jih vidijo in prikazujejo debate o neposrednih medijskih učinkih, pač pa varujejo lasten nostalgичen mit o otroštvu oziroma konstrukt otroštva.

Redukcija kompleksnosti vsebin: manihejski boj med patriarhalno represijo in liberalno svobodo

Javno razpravo, ki se je sprožila ob zakonu o zdravljenju neplodnosti z biomedicinsko pomočjo, je označevala izrazita redukcija kompleksnosti njenih vsebin. To redukcijo omogoča ozgodbenje dogodkov, s katerim so stvari umeščene na svoje "naravno mesto" v redu stvari. Šele s pomočjo narativne strukture, ki vsebuje temeljno nasprotje med dobrim in zlom, je "mogoče osmisлити dogodke" (Luthar, 1998: 170). Liberalno ozgodbenje je razvidno že iz nekaj najbolj tipičnih naslovov: "Gospodarji in sluge" (Jana, 12. 6. 2001), "Daleč od odgovorne demokracije" (Dnevnik, 31. 5. 2001), "Referendum (ali lekcija iz ženske solidarnosti)" (Ona, 29. 5. 2001), "Križarski pohod proti odpravi diskriminacije" (Mladina, 14. 5. 2001), "Izobčiti samske ženske" (Primorske novice, 5. 5. 2001), "Farizejstvo (volkovi v vlogi dobrih pastirjev)" (Delo, SP, 9. 6. 2001), "Za kaj v resnici gre" (Delo, 24. 5. 2001 - novica o ustanovitvi Odbora ZA svobodno odločanje), "Država državljanom: ali naj bom demokratična ali avtoritarna" (SP, 26. 5. 2001), "Poraz liberalnih vrednot?" (Dnevnik, 26. 5. 2001).

Zaradi redukcije kompleksnosti vsebin je bila tematizirana zgolj "oploditev samskih žensk", četudi je šlo pri zakonski noveli in referendumu še za številna druga relevantna vprašanja: novela je denimo vsebovala še številne druge sporne prakse, ki jih je v besedilo zakona vnesla Državna komisija za medicinsko etiko, in ki bi prav tako lahko bile tematizirane in problematizirane, kot so ustvarjanje človeških klonov, ustvarjanje človeških zarodkov za znanstvene raziskave ali za prido-

bivanje organov za presajanje, izbiranje spola po želji, oplojevanje žensk z darovanimi jajčnimi celicami po koncu naravne rodne dobe, nadomestno materinstvo in podobno. V zvezi z zakonom so se pojavili še številni drugi zapleti, ki se prav tako niso uvrstili na javno agendo: sam predlog zakona o zdravljenju neplodnosti je bil sprva kritiziran zaradi dolgih zapletov pri pripravi,¹⁵ pozneje je bilo problematično dejstvo, da sta nekaj časa hkrati obstajala dva različna zakonska predloga.¹⁶ Tematizirana je bila tudi sestava državne komisije za biomedicinsko etiko (kateri strokovnjaki in kdo naj jih izbere), domnevna enotnost odklonilnega mnenja te komisije¹⁷ in vprašanje, ali naj bodo postopki umetne oploditve le domena javne zdravstvene službe ali pa jih lahko opravljajo tudi zasebniki. Sporno je bilo tudi dejstvo, da o darovalskih postopkih ne odloča posebna (državna) komisija za OBMP, saj naj bi bili darovalski postopki izjema in zato čim bolj nadzorovani. Če pri tem sploh ne omenjamo številnih pravnih zapletov tako glede smiselnosti in upravičenosti samega referenduma kot pravnih definicij ustavnih "pravic" in "svoboščin" (na katere so se pogosto sklicevali zagovorniki novele) (Krivic, 2001a: 4-7, 2001b: xii-xvi, 2001c: vi-viii; Popovič, 2001: 12, Zupančič: 2001:5-8, Žnidaršič: 9-11).

V referendumski razpravi sem določila štiri različne večje interesne ravni, ki so se borile vsaka za svojo definicijo realnosti in opredelitev samega problema, in ki so implicirale, da gre v tej razpravi za: spopad liberalne in konservativne usmeritve; ogrožanje državljskih in človekovih pravic; diskriminacijo marginaliziranih družbenih skupin in življenjskih stilov ter spopad spolov na bojnem polju otroštva. Vse te različne definicije so bile izrazito polarizirane (omejevanje - svoboda, patriarhat - emancipacija, konservativno - liberalno). Otrok je v teh razpravah lokus terjanja različnih interesnih skupin in različnih interesov.

Spopad liberalne in konservativne usmeritve

Po prvi izmed interpretacij je bila tematika oploditve samskih žensk opredeljena kot spor dveh različnih političnih in svetovnonazorskih polov oziroma kot

¹⁵ Zaradi napredka medicine in z njim povezanih pravnih vprašanj, so bili na zahtevo razširjenega strokovnega kolegija ginekološke klinike v Ljubljani leta 1994 ustavljeni vsi postopki zdravljenja neplodnosti z darovanimi spolnimi celicami, tako s semenom kot tudi z jajčnimi celicami. Od tedaj je pomoč v Sloveniji zaman iskalo veliko parov, vendar ministrstvo za zdravstvo ni pripravilo novega zakonskega predloga vse do leta 2000.

¹⁶ Januarja 1999 je skupina 22 poslancev na čelu s prvopodpisanim dr. Aleksandrom Merlom s svojim predlogom zakona prehitela vladno skupino strokovnjakov, katere predlog so takrat usklajevala pristojna ministrstva. Tako sta se nenadoma pojavila dva zakonska predloga, pri čemer je skupina strokovnjakov očitala poslanskemu predlogu, da je v dobršnem delu prepisan, deloma pa nestrokoven in prirejen posameznim zasebnim interesom (Dnevnik, 15. 4. 2001).

¹⁷ Članica in predstavnica družboslovnih ved v KME, sociologinja dr. Mirjana Ule, je protestirala: "Zdravniški del je razmeroma enoten, tako da so sociološki, pravni, socialnopsihološki argumenti vedno v manjšini in tudi težko vplivajo na oblikovanje mnenj" (Ule, Sobotna priloga Dela, 19. 5. 2001)

“spor med liberalci in konservativci” (Marko Crnkovič, Delo, 29. 7. 2000).¹⁸ Tu je bil otrok eksplicitno povsem izvzet iz razprave in implicitno redefiniran kot “reprodukcijska pravica” ali pa “svobodna spolnost”:

Na eni strani imamo namreč politični pol, ki prisega le na povsem določen način delanja otrok, in vidi v spolnosti tako ali tako samo način za proizvodnjo otrok. Na drugi strani pa imamo pol, ki prisega na svobodno spolnost v skladu z odločitvijo in izbiro posameznice in posameznika, in v istem stilu vrednoti tudi oploditev in razmnoževanje (Lev Kreft, Dnevnik, 15. 7. 2000).

Tudi diskusija glede katoliške Cerkve kot zagovornice “konservativne perspektive” se je pozneje oddaljila od kakršne koli omembe otroka, pač pa se je na obeh straneh začela osredotočati na spore glede lastnih pravic. Lezbična sekcija je na primer ostro protestirala “proti žaljivemu šikaniranju samskih žensk in istospolno usmerjenih žensk ter podpihovanju nestrpnosti pod krinko etike”, od katedre za moralno teologijo ljubljanske teološke fakultete pa je zahtevala odgovor, “s kakšno pravico si drzne posegati v individualne pravice državljanek” ter stališče katoliške Cerkve opredelila kot napad “na najbolj depriviligirane, stigmatizirane in marginalizirane družbene skupine”. Po mnenju sekcije je bilo katoliško stališče tudi “nič manj kot fašistoidno kategoriziranje ljudi” (Tatjana Greif, pismo bralcev, Ona, 3. 4. 2001). Cerkveni krogi so se na takšno opredelitev odzvali prav tako s protestom in prizadetostjo. Menili so, da so bila njihova legitimno izražena nasprotujoča stališča sprejeta izredno netolerantno, polemiki (lezbična sekcija) pa da so pri tem pokazali zelo nizko stopnjo demokratičnosti.¹⁹

Ogrožanje državljskih in človekovih pravic

Eden od izraženih strahov je bil tudi strah pred prevelikim poseganjem države v intimo posameznika, za nadzor katere se slednji bori z državo. Zagovorniki te opredelitve so protestirali proti vmešavanju države, saj je po njihovem mnenju šlo za “oženje socialne varnosti žensk ter kratenje državljskih in človekovih pravic”, in za “/p/oskus uvajanja kontrole in nadzora nad zasebnim življenjem, seksual-

¹⁸ Znotraj te opredelitve je bila tematizirana tudi vloga katoliške Cerkve, ki je s stališča liberalne usmeritve nastopala kot zagovornica arhaičnega družbenega reda, ki je v sporu z liberalci in njihovimi vrednotami: “Jasno je, da se noveli zakona upira Katoliška cerkev. OBMP predstavlja vir otrok, ki bodo spočeti brez izvirnega greha. Nič ne ogroža številčnosti tolar prispevajočih ovčic bolj kot rojevanje otrok, ki ob rojstvu ne potrebujejo odpuščanja Gospoda in simboličnega obreda krsta. Poleg tega pa se pojavlja še dejstvo, da se statistično za OBMP globoko verne ženske ne odločajo[...]” (pismo bralcev, Sobotna priloga Dela, 19. 5. 2001)

¹⁹ “/O/b zakonu o zdravljenju neplodnosti je kratko potegnila kultura demokratičnega dialoga. Za ponazoritev: javno je odklonilno stališče do izredne liberalizacije zakona o zdravljenju neplodnosti predstavila tudi katedra za moralno teologijo ljubljanske teološke fakultete. In kaj se je zgodilo? Na katoliške teologe so, čeprav so se z vsem spoštovanjem do prizadetih povsem legitimno vključili v razpravo, prileteli celo očitki o fašistoidnosti njihovih stališč.” (Družina, 29. 4. 2001)

nostjo in reprodukcijskimi pravicami žensk - posredno pa tudi moških" (Tatjana Greif, pismo bralcev, Delo, 8. 7. 2000). Sporna referendumsko tema oploditve samskih žensk je bila po tej interpretaciji zgolj izgovor za zaostritev nadzora države nad posameznikom: "V zvezi z zakonom je najbolj razvpita oploditev samskih žensk, v celoti gledano pa gre za princip svobodnega odločanja in za princip svobode nasploh. Gre torej za to, da se ne država ne posameznik ne vtikata v življenje posameznika, če ta nikogar ne ogroža" (Spomenka Hribar, Delo 15. 5. 2001).

Stališče, da je otrok predvsem pravica odraslega, je pravzaprav dominantno stališče nasploh v sedanosti, pri čemer se nam zdi problematično dejstvo, da prav te osnovne premise ni mogoče problematizirati.

Diskriminacija marginaliziranih družbenih skupin in življenjskih stilov

Naslednja razsežnost so bili protesti marginaliziranih manjšin, da se jim kratijo pravice do starševstva. Ti protesti so se nanašali še zlasti na izjave nekaterih članov Odbora državnega zbora Republike Slovenije za zdravstvo, delo, družino in socialno politiko z njene 19. seje 21. 6. 2000, in sicer o otroku "kot daru moškemu" (Majda Ana Kregelj-Zbačnik), o "neatraktivnih" paraplegičarkah (Jože Možgan) in "nepopolnih družinah" (Jože Trontelj) ter možnosti, da bi tudi homoseksualni pari imeli otroke (Karel Zupančič). [MZ1] Prizadeti so protestirali, da je "nenadno obsojanje 'nepopolnih družin' čisto navadna sramota" (Diana Zajec, Delo, 14. 7. 2000), oziroma da jih "žali vsakršno pisanje v zvezi z nekimi odločitvami, ki so samo odločitve vsake posamezne ženske [...]," kot je napisala neka mati dveh odraslih otrok, ki ju je, kot je napisala, "prehranila in vzgojila sama" (pismo bralcev, Delo, SP, 22. 7. 2000). Poleg tega je bilo izpostavljeno vprašanje, ali "popolna družina" ne vključuje tudi "več kot 70% vsega družinskega nasilja in zlorab, ki se v Sloveniji zgodi v družini z obema staršema." (T. Greif, Delo, 8. 7. 2000) Pritožili so se tudi predstavniki marginaliziranih oblik družine (oziroma postmodernih pluraliziranih oblik družine),²⁰ da se o njih govori ponižujoče in diskriminatorno:

Kaj so razpravljalci, ki se bojijo "nepopolne" družine, imeli v mislih, ne vemo. Vemo pa, da je v Sloveniji med vsemi družinami približno ena tretjina enostarševskih (in med njimi je več kakor 90 odstotkov materinskih enostarševskih družin: so te nepopolne?), da se več kakor tretjina otrok rodi zunaj zakonske skupnosti (so zato slabši?), da se po zadnjih podatkih centrov za socialno delo velika večina nasilja v družinah (74 odstotkov vsega registriranega nasilja) dogaja v dvostarševskih družinah (torej popolnih?). (Delo, 1. 7. 2000, skupina podpisnikov)

²⁰ Opredelitev družinske pluralizacije povzemam po Švab (2001: 80), ki pravi, da gre za "proces, kot so pluralizacija družinskih oblik in z njo povezana pluralizacija družinskih stilov in življenjskih potekov, spreminjanje družinskih vrednot in intradružinska diferenciacija. Gre za nov proces, ki ga modernizacija ne predvideva; je tipično postmoderen." Po njenem torej ne gre za pluralizacijo oblik družine, pač pa pluralizacijo njene vsebine.

Pogost je bil tudi protest, da gre za diskriminacijo posameznih življenjskih stilov, še zlasti samskosti oziroma, kot se je izrazil dr. Damijan Korošec z ljubljanske pravne fakultete: "Samskost je osebni status, na podlagi katerega ni dopustna nikakršna diskriminacija. Opuščanje pomoči, zapovedano z zakonom, je lahko diskriminacija" (Delo, 9. 6. 2001). Protestirali so tudi drugi prizadeti, na primer nekateri para- in tetraplegiki: "Zgodilo se je grdo poseganje v našo osebno integriteto in dostojanstvo parapleginj in tetrapleginj. Od kogar koli že izhajajo te izjave, so za nas skrajno žaljive" (pismo bralcev, Ona, 8. 8. 2000). Lezbična sekcija je menila, da je ta javni diskurz jasen odraz homofobije: "ŠKUC-LL zato ostro protestira proti žaljivemu šikaniranju samskih žensk in istospolno usmerjenih žensk ter podpihovanju nestrpnosti pod krinko etike" (Tatjana Greif, pismo bralcev, Ona, 3. 4. 2001).²¹

Spopad spolov na bojnem polju otroštva

Zadnjo večjo definicijo realnosti bi lahko imenovali "boj med spoloma", znotraj katerega najdemo nasprotujoči si zgodbi "ženski upor patriarhatu" in "grozeče posledice ženske emancipacije".²² Pri prvi je bil problem opredeljen na naslednji način: "Šlo bo za to, ali večinska družba vztraja pri 'naravni' podrejenosti žensk kot ideološkem teoremu ali pa [...] daje privolitev za skok iz zgodovine 'drugega spola' (iz kolumne v Delu, 15. 5. 2001). Ženska utemeljitev pravice do OBMP pa se ni sklicevala toliko na otrokove pravice, pač pa na svoje lastništvo otroka, kajti "/n/ihče razen ženske same nima in ne more imeti pravice odločanja o njenem telesu, torej tudi tem, ali bo rodila otroka z oploditvijo z moškim, ali bo oplojena z epruvete" (pismo bralcev, Delo, 15. 5. 2001).

Nasprotna tema je bil moški strah pred posledicami ženske emancipacije na reproduktivnem področju, ki bi moške lahko "postavil na stranski tir, saj bi jim bilo očetovstvo v veliki meri onemogočeno, le posamezni izbranci bi lahko bili darovalci semena, pa nič drugega. Več bo takih "svobodnih" žensk, težje bo moškim priti do žene in potomstva." (pismo bralcev, SP, 2. 6. 2001). Sem ter tja so se pojavile misli, da ni pravično, da se samo samskim ženskam napravi otroka: "Le kje so samski moški, ki so, kot vemo, nekateri tudi zelo dobri starši in dostikrat zamenjujejo mamo, tudi ko je ni več ali pa ni zmožna skrbeti za družino, in jim to prav dobro uspeva in so otroci zadovoljni, srečni in preskrbljeni?" (pismo bralcev, SP, 12. 5. 2001).

²¹ Vsaj za nekatere od izjav članov odbora je mogoče reči, da so bile v poznejši obravnavi vsaj deloma izkrivljene: Jože Možgan je zgolj poročal o stališču zveze paraplegikov in sam besede 'neatraktivno' ni uporabil; Trontljev komentar o ustvarjanju nepopolnih družin je bil interpretiran kot kvalitativna ocena (popolna družina kot 'dobra', 'odlična'), medtem ko jo je sam uporabil v smislu sestave družine ('cela' v smislu tradicionalnega pojmovanja, kar je sicer še vedno mogoče kritično ovrednotiti, ne pa precej drugače interpretirati) in podobno.

²² "Z eno besedo, odrekajo jim možnost, da bi prakticirale 'svetost življenja'. In ko enkrat to prepoved izrečejo konservativne, tradicionalistične, patriarhalne, k družini, bogu in domu usmerjene garde, spoznamo, kako ogrožena je pravzaprav Slovenija. [...] Pa še enkrat, zakaj samska ženska, ki ne more zanositi, ne sme umetno zanositi? Ker je samska. Ker ni vezana. Ker je osvobojena patriarhalnih spon. Ker je patriarhatu, ki jo tlačijo in ponižuje, pobegnila" (Marcel Štefančič, Mladina, 10. 7. 2000).

Otrok kot lokus različnih interesov in vir čustvene stabilizacije odraslih

V foucaultovski perspektivi je uspešnost moči premosorazmerna z njeno prikritostjo, saj je moč znosna le pod pogojem, da njen pretežni del ostaja skrit. Skrite mehanizme moči, ki se nanašajo na otroka, lahko pojasnimo tudi na primeru konceptov otrokovih pravic in potreb. O slednjih sicer obstajajo različne kritike; David Archard (1993: 82-93) na primer obravnava in ovrže šest kritik različnih implikacij uporabe jezika "pravic", ki pa se vse ukvarjajo z dejstvom, da gre pri pravicah za "ali-ali" vprašanja (npr. lahko jih ima ali samo otrok ali pa samo starš) oziroma z "vse ali nič" razsežnostjo koncepta pravic (all-or-nothingness).

A kritike, kot je Archardova, ostajajo znotraj že ustvarjenega konceptualnega polja. Menim, da je treba postaviti pod vprašaj prav slednje: torej dejstvo, da gre pri "pravicah" in "potrebah" za na videz nedolžna esencialistična koncepta, ki objektivizirata in naturalizirata nekaj, kar je v resnici družbeno konstruirano. Prek retorike pravic in potreb se poleg tega v nek subjekt lahko vpisujejo lastni interesi (Batistič, 1993; Pavlovič, 1993: 310). Qvortrup²³ kot primer omenja izobraževanje, ki ga "obravnavamo le kot darilo otrokom, ne prepoznavamo pa vrednosti velike količine dela, ki ga otroci skozi izobraževanje vlagajo v večanje znanja v družbi" (v Pavlovič, 1995: 307; poudarka M.Z.). Če niti ne omenjamo dejstva, da gre pri otrokovih pravicah za "komajda iztožljive" pravice (ibid.: 309).

Retorika (liberalnega) sklicevanja na otroka je bila večinoma čustveno obarvana ali pa zgolj zdravorazumska, precej manj pa podprta z argumenti. Pogost je bil retorični prijem, ki bi ga lahko poimenovali "ali-ali". Vprašanju, kakršno je, "kaj je za otroka bolj boleče", sta sledili dve ponujeni skrajnostni možnosti, na primer, ali je hujše to, da otrok "ne pozna imena in obličja svojega biološkega očeta ali pa da je edina resnica, s katero je odraščal, da ga je ta maltretiral vse otroštvo, nazadnje pa celo zavrgel" (Ona, 15. 5. 2001). Pri "ali-ali" prijemu v potrditev svoje trditve ni potrebno navajati dejstev, poleg tega pa se iz partikularne situacije izpelje neko splošno pravilo. Tako argument, da bo "/r/azsodna in odgovorna samska ženska" lahko "bolje opravljala starševske dolžnosti kot par zakoncev alkoholikov" (Delo, 15. 7. 2000) sam na sebi sicer drži, vendar je težava v tem, da njegov namen ni potrjevati samo dobesečnega smisla stavka, pač pa zagovarjati neko splošno trditev, v tem primeru, da je tudi samohranilska oblika družine optimalna, kar pa ni podprto z dejstvi.²⁴ Omenjeno kontrastiranje sugerira prav nasprotno od tega, v kar nas je skušala prepričati liberalna pozicija glede enakovrednosti enostarševskih družin (oz. njihove enake ustreznosti za otroka). Če je tako, zakaj bi poskušali enostarševske družine legitimirati s trditvijo, da niso nič slabše (oziroma so ali enakovredne

²³ Jens Qvortrup, danski sociolog, eden od utemeljiteljev sociologije otroštva, najmlajše sociološke discipline (prvo srečanje sociologov otroštva je bilo v Madridu leta 1990).

²⁴ V še enem primeru omenjenega argumenta o samohranilskih družinah avtor meni, da "š/tevílo staršev (eden, ena ali dva) ni nikakršno jamstvo niti za uspeh niti za neuspeh vzgoje". Trditev, ki je brez dejstvene podpore le zdravorazumska, podpre z "ali-ali" primerjalnim kontrastiranjem: "Ženska, ki zna poskrbeti zase, ki ima oporo v neformalni socialni mreži in dosegljive institucije sistema, bo opravila bolje, kakor socialno izolirana in duhovno revna dvostarševska družina" (Zoran Pavlovič, Sobotna priloga Dela, 9. 6. 2001, poudarila M.Z.).

ali morda še ustrežnejše) od slabih dvostarševskih, namesto od dvostarševskih nasploh? Tudi strokovna literatura, ne le pričujoča razprava, ponuja podobno argumentacijo: “/o/troci v konfliktnih družinah z dvema staršema imajo po raziskavah sodeč več problemov kot tisti iz enostarševske družine” (Coontz v Švab, 2001: 134, poudarila M.Z.).

Podobno stališče sem zasledila pri eni vodilnih slovenskih sociologinj družine, ki je v pogovoru za Dnevnik najprej sicer zatrdila: “/T/isto, kar sociologi, ki se raziskovalno ukvarjamo z družino, poudarjamo v nedogled, je, da te niso prav v ničemer slabše od dvostarševskih” (Renner, v pogovoru za Dnevnik, 9. 6. 2001). A dejstva ne govorijo v prid enostarševskim družinam, kar je že v naslednjem stavku razložila tudi sama. Na ugovor novinarka, da slovenske raziskave kažejo na to, da “v najmanj kakovostnih življenjskih razmerah živijo prav otroci v enostarševskih družinah”, je Rennerjeva povedala, da podatki zares kažejo, da so prav v tej obliki družine otroci ekonomsko, socialno in čustveno najbolj ogroženi: ljudje, ki živijo v enostarševskih družinah, zlasti matere, so s svojim življenjem bistveno manj zadovoljni kot ljudje, ki živijo v drugih tipih družin, te družine so bolj socialno izolirane, tako matere kot otroci pa so bolj osamljeni.²⁵ (Sociologinja je to povedala s pridržkom, da nam, kot meni, ta dejstva pričajo o diskriminaciji enostarševskih družin.)

Liberalna stran je kot enega ključnih argumentov izražala tudi stališče, da je “tako neresnica kot žalitev”, da samski ženski pripisujemo, da bo otroka uporabljala “zgolj za sredstvo za doseganje nekih drugih ciljev (npr. za zapolnitev duševnih in socialnih mankov nekaterih samskih žensk)” (M. Ule, Sobotna priloga Dela (SP), 19. 5. 2001). Težava je bila v tem, da je ta ista liberalna stran kot svoj popularen pre-pričevalni prijem uporabljala zgodbe, ki so implicirale natanko takšen scenarij: pogoste so bile resnične ali fiktivne “tragične zgodbe” samskih žensk, ki so bile od moških zlorabljene, nad njimi razočarane, zanje nezanimive ali pa jim tiktaka biološka ura. Tednik Mladina je na primer postregel s fiktivnima zgodbama ovdovele ženske, ki se “v prihodnosti ne želi poročiti, a si še vedno želi otroka” in invalidke, ki želi umetno oploditev, ker je moški “ne vidijo kot atraktivno partnerico”, in ki ju država, po besedah novinarka, vidi kot “manjvredni bitji” (Mladina, 10. 7. 2000: 17).²⁶ Delova kolumnistka je pisala o razočaranih hipotetičnega primera ženske, ki vseeno želi poskusiti:

²⁵ “Res je. Govori pa nam to o tem, da so te družine slabo umeščene v družbo in da so v primerjavi z drugimi družinami diskriminirane na vsaj treh ravneh: na ravni materialnega standarda, se pravi lastništva in trajnih dobrin; na ravni socialnih mrež in pomoči, formalnih in neformalnih, tako pri stikih in pomoči institucij kot pri vpetosti v sorodniške in prijateljske odnose; in na ravni zadovoljstva z lastnim življenjem. Ljudje, ki živijo v enostarševskih družinah, zlasti matere, so s svojim življenjem bistveno manj zadovoljni kot ljudje, ki živijo v drugih tipih družin. Pogosto so te družine izolirane, tako matere kot otroci so bolj osamljeni. In vendar nam raziskave kažejo, da kljub tovrstni socialni prikrajšanosti te družine po vzgojni ali starševski plati niso prav nič slabše od drugih” (Tanja Renner v pogovoru za Dnevnik, 9. 6. 2001).

²⁶ Podobno je tudi Nedelo objavilo zgodbi dveh “univerzitetno izobraženih” samskih žensk, “bližajocih se štiridesetim”, ki si želita otroka. “I. N.” opisuje trpljenje zdravljenja neplodnosti in poroča: “Bila sem samska. Krivično. Naj se zaplem v neko razmerje brez čustev samo zato, da se bom lahko zdravila? Mar ni že samo po sebi zadosti, da ne morem imeti otrok [...]” (Nedelo, 10. 6. 2001)

Ker preprosto ve, da bi njeno življenje z otrokom dobilo vse tisto, za kar je bila dotlej prikrajšana, ker bi želela vso bit izpolniti z ljubeznijo do otroka, ki ga še ni imela sreče poviti. A kaj, če je denimo nesrečno izgubila moža, pa v svoji neskončni ljubezni do njega ne želi biti vezana z nikomer drugim? Kaj, če ima za seboj premnoga razočaranja, ki so tako boleča, da še enega ne bi preživela? (Diana Zajec, Delo, 14. 7. 2000)

Ena najbolj spornih je bila liberalna argumentacija, da ima ženska pravico do otroka, pridobljenega z metodo umetne oploditve, ravno zato, da bo ta izpolnil njeno sicer prazno življenje: "Tak otrok bo res izvedel, da je njegov oče neznan dajalec semena, izvedel pa bo tudi, da je svoji materi, ki je brez njega živela nesrečno in prazno življenje, prinesel neizmerno srečo. [...] /Ž/ivljenje je preveč lepo, da bi tak otrok svoji materi očital, da mu ga je dala." (Dušan Keber v Sobotni prilogi Dela, 7. 4. 2001). Še bolj sporna pa je bila ta zahteva, ko je bila utemeljena z razočaranjem nad "moškim rodom". Najbolj razvpit primer je podal sam minister dr. Dušan Keber z Marto, ki ji je kosilnica v otroštvu zmrcvarila nogo in ki je bila zato potisnjena na družbeno obrobje:

Ginekologi, etiki in pravniki [...] menijo, da ženski, ki nima partnerja, ne smejo pomagati z umetno osemenitvijo. Tudi takim ne, ki zaradi zlorab očetov v mladosti ali posilstev čutijo odpor do moških, pa tudi takim ne, ki jih narava na prvi pogled ni obdarila s tolikšno privlačnostjo telesa in duha[...]. (Dušan Keber, SP, 7. 4. 2001)

Ta tema se je, kot vidimo v zgornjem primeru, nadaljevala v argument, da ima ženska, ki je bila od moških travmatizirana, prav zato pravico, da otroka spočne brez njegove pomoči: "[Komisija] bo zato lahko pomagala do otroka ženski, ki ima vse možnosti, da mu zagotovi normalno življenje, a hkrati čuti fizični odpor do moških, ker jo je, na primer, njen oče kot otroka spolno zlorabljal" (Dnevnik, 5. 5. 2001). V odgovoru ministru je bilo zato izraženo stališče, da "o/otrok ni terapija [...]. Je otrok res tisti, ki naj na primer zdravi in nase prevzame strah od posilstva nerehabilitirane ženske? Saj je samo otrok, ne psihiater!" (Alojz Ihan, SP, 14. 4. 2001)

Še številnejši od eksplicitnega sklicevanja na otrokove potrebe in pravice ali pa izražanja skrbi zanj pa so primeri, ko otrok izrecno sploh ni omenjen, niti kot koncept niti kot realni, konkretni otrok. Definicija realnosti in argumentacija temeljita namesto tega na neizrečenem aksiomu "otrok je enako pravica". Na podlagi tega aksioma se lahko gradi zgodba o tem, komu ta pravica pripada in kdo jo ogroža. Pri konstrukciji realnosti ima prav tolikšno pomembnost kot izrečene trditve tudi tisto, kar je odsotno, kar manjka. Pri omenjeni obliki diskurza podme- ne "otrok je pravica" ni mogoče problematizirati, saj obstaja le kot nekakšna meta zgodba, nevidni temelj, na katerem gradimo to, za kar potem trdimo, da je "pravi problem". Predstavljene štiri diskurzivne vizije oziroma definicije problema "oploditve samskih žensk" ("za kaj gre v resnici") so bile ustvarjene prav na podlagi te strategije.

Sklepi

Razprava prikazuje, na kakšen način se v sodobnosti prek sklicevanja na pravice otrok artikulirajo različni interesi odraslih. Koncepta otrokovih pravic in potreb sta sporna: medtem ko se pravice odraslih ljudi oblikujejo tako, da si odrasli ljudje skušajo na podlagi lastnih interesov in volje potem to izbrati, pa po drugi strani o pravicah otrok "razpravljajo odrasli med seboj" (Pavlovič, 1993: 310). V primeru referendumске razprave so se na tem temelju izražale zahteve državljanov po nevmešavanju države v njihovo intimno življenje, zahteve marginaliziranih družinskih oblik, skupin in življenjskih stilov po pravici do starševstva ter bili boji med spoloma in med različnimi političnimi stališči.

Ključna sporna točka presega samo razpravo, saj gre za splošno stališče v sodobnosti. Otrok se kljub domnevni "protektivnosti" konstituira predvsem kot pravica odraslega. Temeljno vprašanje, kot je bilo tudi v razpravi, je le, za čigavo pravico gre. Je otrok pravica očeta, matere, para ali nekakšnega abstraktnega državljana? In kako utemeljiti to pravico? Je to temeljna človeška pravica, državljanska pravica, pravica do reprodukcije, vzgoje, neodtujljiva, pogojna ipd.? Otrokova vloga je v sodobnosti v nekaterih točkah primerljiva z nekdanjim položajem ženske v patriarhalni družbi: prav tako, kot je nekoč prevladujoče moška družba teoretizirala in razpravljala o Drugem, o ženski, o tem, kam naj bi ta ženska spadala, komu naj bi pripadala, kaj naj bi počela in kakšne naj bi bile njene "naravne potrebe" (če sploh kakšne), se danes "v imenu otroka" odvijajo preizpraševanja, obračunavanja starih medspolnih zamer in boji za vsakovrstne pravice - a le tistega, ki se zanje lahko bori sam, osebno. V nasprotju z žensko, ki si je vsaj formalno lahko izborila "enak" izhodiščni položaj (četudi venomer naletava na razne "steklene stropce" (glass ceiling) in podobno), pa je težko predstavljava možnost, da bi lahko tudi otrok kdaj sam, osebno, posegel v razpravo o sebi.²⁷

Vprašanje, ki si ga moramo postaviti na koncu, je, ali predstavljena kritika pomeni tudi splošno diskreditacijo liberalne argumentacije, vsaj v tej razpravi. Ali pa bi morda lahko rekli: strinjamo se, da nekatera stališča niso bila najbolj zastopana, in da nekatere argumentacije niso bile najbolj posrečene, vendar to še ne pomeni, da se motimo tudi v svojem bistvu? Menim, da gre pri tem za podobno logično strukturo, kot če bi trdili: resda so patriarhalni diskurzi ženski nalagali, naj bo tiha, ponižna, podredljiva, ubogljiva, v celoti odgovorna za čustveno ekonomsko družine in podobno, in strinjamo se, da so nekatere od teh zahtev "rahlo sporne", a šlo je za nesrečno artikulacijo sicer upravičenega cilja. Ali če si še eno analogijo izposodimo pri Susan Brownmiller in njeni zgodovinski analizi institucije posilstva (1988): na podlagi krutih kazni za posiljevalce devic - in šele dosti pozneje tudi poročenih žensk - v preteklosti, bi lahko sklepali o veliki zaščitenosti žensk. Zasluga Brownmillerjeve je, da je pokazala, da je navidezno moško kavalirstvo prikrivalo dejstvo, da se je v celotni zahodni zgodovini ženska konstituirala kot moška lastnina. In šele zato, ker je šlo pri posilstvu pravzaprav za onečaščenje moškega, se je slednji maščeval. Esencialistične večne narave pojmov in konceptov zato ne

²⁷ V sodobnosti je včasih poudarjena možnost avtonomije otrok - najbrž edina realna - prek "obvladovanja novih medijev in tehnologij" (Švab, 2001: 142), v katerih otroci pogosto prekašajo starše.

moremo zagovarjati. Nasprotno, subjekt je produkt svojih reprezentacij, ki ga konstruirajo. In kot so patriarhalni diskurzi skozi reprezentacije žensk gradili konstrukt ženske, tudi liberalna argumentacija in njene reprezentacije otroštva v referendumski razpravi niso bile sem ter tja ponesrečena artikulacija sicer pravilnega, tehtnega argumenta, pač pa se je skozi njo otrok ponovno konstruiral primarno kot lastnina odraslega - kar je natančno tisto, kar oponašamo patriarhatu.

A če je patriarhalna perspektiva v preteklosti doživela zadostno mero kritik, so sporni liberalni pogledi na otroka in otroštvo pogosto preslabo ocenjeni - kadar so sploh priznani. Ključna težava liberalne (torej 'protipatriarhalne') perspektive, kot se je (po)kazala v tej razpravi, je, da v svojem bistvu v resnici ni protipatriarhalna. Nasprotno: je potencirano patriarhalna, vsaj v smislu tega, zaradi česar je bil le-ta kritiziran: če je v patriarhalni optiki otrok pripadal očetu, potem liberalizem namesto radikalnih sprememb zahteva zgolj pravico razširjanja prav tega "pripadanja" še na ostale (odrasle) segmente populacije, torej ženske, homoseksualce in hendikepirane ljudi (paradoks patriarhata je bil v tem, da je bilo materinjenje fundamentalna vloga ženske, njeno temeljno poslanstvo. A ženski otrok vseeno ni pripadal). Z liberalnimi zahtevami po "razširitvi privilegijev" ključni problem lastninjenja seveda ni odpravljen.

V terminologiji sodobne potrošniške družbe bi lahko govorili o komodifikaciji otrok in otroštva. Najbolj nedavni primer neprepoznavanja tega procesa so diskurzi ob rojstvu domnevno prve klonirane deklice Eve. V prvih nekaj tednih po dogodku so se vsi komentarji v javnih medijih (televizija, radio in tiskani mediji) zgražali izključno nad dejstvom, da gre za nepreizkušene tehnike, ki lahko otroku prinesejo hude telesne posledice. Psihološka problematičnost zahteve po kloniranem otroku in implikacije le-te sploh niso bile omenjene, četudi so bile v javnih nastopih sekte Raelijancev absurdno očitne. To dejstvo dokazuje, v kolikšni meri se nam čustvena uporabnost (utilitarnost) otroka, na katero je opozarjal denimo že Beck (2001: 171), danes zdi samoumevna.

Liberalna zahteva v referendumski razpravi se - navkljub dozdevnemu "protektivizmu" - v prevodu torej glasi: do otroka imam (tudi jaz) pravico, in nihče v to pravico ne sme posegati (sploh ne tisti, ki jo imajo že dolgo in je sami ne opravljajo najbolje). Neposeganje je v resnici (v konkretnem življenju) splošno pravilo, kar lahko uvidimo, če pogledamo zgolj to, v katerih primerih presojamo ustreznost bodočih staršev za starševstvo (odrasli, ki so že starši, svoje starševske pravice ogrozijo le z ekstremnim zanemarjanjem ali zlorabami otroka). Bodoče starše v sodobnosti (vsaj pri nas) namreč preverjajo le v postopkih prošnje za posvojitev, ko raziskujejo (oziroma bi vsaj naj raziskovali) motive para za pridobitev otroka, materialno situiranost in podobne okoliščine, ki naj bi delovale v otrokovo dobrobit. In šele v takšnih primerih se ocenjuje tudi psihološka ustreznost potencialnega starša, pri čemer včasih pridemo do zanimivih zaključkov, do katerih v "normalni" (pred takšnimi zunanjimi preverbami zavarovani) populaciji ne more priti. Ena takšnih so denimo uničujoče posledice hipertrofirane želje po otroku, ki se včasih pojavijo pri neplodnih parih, ki dolgo niso uspeli zanositi po naravni poti (otrok kot smisel življenja), in ki vplivajo tako na (skvarjeni) odnos para kot na neustrezna (pretirana) pričakovanja do bodočega otroka (Bevc, 2002a, 2002b) (pri tem opozarjamo na pogoste liberalne argu-

mentacije v razpravi, da bo otrok ženski nekaj nadomestil, npr. izgubo partnerja ali pa celo "osmisli" življenje). "Samske ženske" v razpravi torej niso bile nujno toliko aktivno ogrožene s strani "temnih nazadnjaških sil", kot so se bolj "po nesreči" znašle v tej edini sodobni niši preverjanja bodočega starševstva - nezmožnosti (ali nepripravljenosti?) imeti lastnega biološkega otroka po naravni poti.

Hkrati s skoraj popolno odsotnostjo vsakršnega dejanskega nadzora nad "kakovostjo" (bodočih) staršev oziroma starša oziroma s sodobnim *laissez faire* starševstvom, pa se, paradoksnost, v sodobnosti vsestranski ideološki pritiski na starše z zahtevami "protektivnega otroštva" le še stopnjujejo - navzlic temu, da objektivne, strukturne družbene okoliščine "družbe tveganja" otroku sploh niso naklonjene (Beck, 2001). (Potencialni) starši tako prevzemajo odgovornost tam, kjer so spremembe komajda v njihovih močeh, medtem ko velja dogma nevmešavanja tam, kjer bi bil nadzor potreben (za razmišljanje, v kakšni obliki, tu žal ni dovolj prostora). Naj navedemo primer: če je liberalna stran že poudarjala razširjenost alkoholizma (in alkoholičnih družin) v Sloveniji, zakaj ni bil njen argument artikuliran v obliki javne zahteve po (takojšnjem) ukrepanju, namesto 'razširjanja pooblastil'?

V kontekstu struktur družbe tveganja, ki so inherentno nenaklonjene otroku (navkljub paradoksnemu protektivizmu), lahko omenimo še en sporni element protektivnega otroštva. Namreč posledice pretiranega prenašanja odgovornosti za otrokovo dobrobit na starše v obliki ideološke dogme, da lahko otrokovo dobrobit (karkoli naj bi že to pomenilo) zagotovi zgolj "zaželenost" otroka in "skrb" zanj s strani staršev/starša oziroma, da sta "ljubezen" in "zaželenost" že sama dobrobit. A kot opozarjata Heinsohn in Steiger (1993), na zahodu otroci v resnici nimajo perspektive - navkljub njihovi družbeni zaželenosti zaradi upadanja rodnosti in staranja populacije. Liberalna pozicija se je s poudarjanjem dejstva, da noben otrok ne bo bolj zaželen in ljubljen kot ta, ki ga bo mati pridobila na tako zahteven način, ujela v prav to ideološko past: četudi bi pristali na to "zaželenost" in "ljubljenost", pa ena sama oseba (v tem primeru mati) nikoli ne more otroku zagotoviti vsestranske prihodnosti, kajti slednja je odvisna od neksusa in sodelovanja številnih drugih institucij, ljudi in navsezadnje same družbene strukture.

V tem kontekstu se protektivno otroštvo pokaže ne kot že realizirani plemeniti ideal ter dokaz napredka in evolucije Zahoda, pač pa kot ideološki mehanizem, ki s prenosom celotnega korpusa odgovornosti do otrok izključno na starše ter pretiranimi zahtevami omogoča ohranjanje postmodernih družbenih struktur, ki tem istim otrokom v resnici niso naklonjene.

LITERATURA

- Ariès, P. (1991): *Otrok in družinsko življenje v starem režimu*. Ljubljana: Škuc/FF.
 Archard, D. (1993): *Children, Rights & Childhood*. London & New York: Routledge.
 Barker, M., Petley J. (1997): *Ill Effects: The Media/Violence Debate*. London: Routledge.
 Batistič De, M. (1993): *Otrokove potrebe? Časopis za kritiko znanosti* 160-161: 45-69.
 Beck, U. (2001): *Družba tveganja*. Ljubljana: Krtina.
 Berger, P. L., Luckmann T.(1988): *Družbena konstrukcija realnosti*. Ljubljana: Cankarjeva založba.

- Bevc, V. (2002a): Kvalitetnejše preživljanje prostega časa udeležencev programa psihosocialne pomoči v zakonski krizi zaradi neplodnosti. *Socialno delo* 1: 43-55.
- Bevc, V., Florijančič, J., Ovsenik M. (2002b): Otrok in družina - težko uresničeni vrednoti neplodnega para. *Bogoslovni vestnik* 2: 251-272.
- Buckingham, D. (1997): Electronic child abuse? Rethinking the media's effects on children. V Barker, M., Corsaro, W. A. (1997): *The Sociology of Childhood*. New York: Pine Forge Press.
- Petley J., Ill Effects, 32-47, London: Routledge.
- Brownmiller, S. (1988): *Proti naši volji - moški, ženske in posilstvo*. Ljubljana: Krt.
- DeMause, L. (1974): *The History of Childhood*. New York: The Psychohistory Press.
- Drglin, Z. (2002): Materinstvo in razvoj novih reproduktivnih tehnologij - usodna srečanja. *ČKZ*, 207-208: 95-108.
- Godina, V. V. (1998): *Izbrana poglavja iz zgodovine antropoloških teorij*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede.
- Greif, T. (2002): Otroci drugorazrednih staršev: istospolne družine v pravu in praksi. *ČKZ* 207-208: 109-132.
- Hall, S. (1996): Representation. V *Cultural Representations and Signifying Practices*. (Ur. S. Hall.) London: Sage.
- Heinsohn, G., Steiger, O. (1993): *Uničenje modrih žensk*. Ljubljana: ŠOU/Krt.
- Kanduč Z. (1997): Nekaj pripomb z zvezi z domnevno krizo družine. *Socialno delo*, 4: 275-287.
- Kanduč, Z. (2002): Stigmatizacija žensk brez otrok. V *Balcenis*, 3: 62-69.
- Krivic M. (2001a): OBMP, medicina in pravo. *Pravna praksa*, 19: 4-7.
- Krivic M. (2001b): Čigavi sporni koraki? *Pravna praksa*, 29: xii-xvi.
- Krivic M. (2001c): Čigavi sporni koraki? *Pravna praksa*, 30: vi-viii.
- Laporte, D. (1992): O zgodovini šolanja. V *Vzgoja med analizo in gospostvom*. (Ur. E. D. Bahovec). Ljubljana: Krt.
- Luthar, B. (1998): Poetika in politika tabloidne kulture. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Mills, J., Mills R. (ur). (2000): *Childhood Studies: A reader in perspectives of childhood*. London/New York: Routledge.
- Newman, D. M. (1997): *Sociology: Exploring the Architecture of Everyday Life*. London: Pine Forge Press.
- Pavlovič, Z. (1993): Psihološke pravice otroka. *Radovljica: Didakta*.
- Pavlovič, Z. (1995): Prvi evropski tečaj o otrokovih pravicah in evropska konferenca o nadzoru otrokovih pravic. V *Revija za kriminalistiko in kriminologijo*, 3: 306-310.
- Popovič, B. (2001): *Procreatio artificialis imitatur naturam - et societem*. *Pravna praksa* 18: 12.
- Puhar, A. (1982): *Prvotno besedilo življenja*. Zagreb: Globus.
- Rener, T. (2000): Adolescentke. V *Družboslovne razprave*, 34-35: 207-217.
- Salecl, R. (1991): *Disciplina kot pogoj svobode*. Ljubljana: Krt.
- Seider, R. (1998): *Socialna zgodovina družine*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Skaberne, B. (1966): *Razvoj kazenskega prava za mladoletnike*. Zbornik znanstvenih razprav, XXXII: 205-258.
- Šelih, A. (2000): *Mladoletniško sodstvo v preteklih sto letih: Od uvedbe do krize*. Zbornik znanstvenih razprav, LX, 2: 191-211.
- Švab, A. (2001): *Družina: od modernosti k postmodernosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče.
- Švab, A. (2002): *Nove družine - nove in stare ideologije?* *ČKZ* 207-208: 75-77.
- Zupančič K. (2001): *Spočetje z biomedicinsko pomočjo in pravo*. *Pravna praksa*, 18: 5-8.
- Žnidaršič, V. (2001): *Oploditev z biomedicinsko pomočjo*. *Pravna praksa*, 18: 9-11.